AUTIZM TASHXISLI BOLALARNI IJTIMOIY HAYOTGA MOSLASHTIRISHNING SAMARALI YO‘LLARI

Abdurashidova Umida
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti magistranti

Qabul qilindi: 28.09.2025
Ko‘rib chiqildi: 29.09.2025
Tasdiqlandi: 30.09.2025

Kalit so‘zlar:
autizm, autizm spektr buzilishi, ijtimoiy moslashuv, maxsus ta’lim texnologiyalari, vizual vositalar, ota-ona hamkorligi, pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ABA metodikasi, TEACCH metodikasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish masalasi keng qamrovli tarzda yoritilgan. Autizm spektr buzilishiga ega bolalarning ijtimoiylashuvi ularning kundalik hayotdagi mustaqilligi, tengdoshlari bilan muloqoti hamda jamiyatga to‘laqonli integratsiyasi uchun zarurdir. Tadqiqotda psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash, maxsus ta’lim texnologiyalarini qo‘llash, vizual materiallardan foydalanish, guruh mashg‘ulotlari va o‘yin texnologiyalarini joriy etish, shuningdek ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirishning samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilingan. Shuningdek, xalqaro tajribada keng qo‘llaniladigan ABA va TEACCH metodikalarining mahalliy sharoitda qo‘llanish imkoniyatlari ko‘rsatib o‘tilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kompleks yondashuv bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuv darajasini oshirishga sezilarli darajada yordam beradi.

Keywords.
autism, autism spectrum disorder (ASD), social adaptation, special education technologies, visual aids, parental cooperation, pedagogical support, ABA method, TEACCH method

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of effective ways to integrate children diagnosed with autism into social life. Social adaptation of children with Autism Spectrum Disorder (ASD) is essential for their daily independence, communication with peers, and full integration into society. The study highlights the importance of psychological-pedagogical support, the use of special education technologies, visual materials, group activities, and play-based methods, as well as strengthening cooperation with parents. Additionally, the article examines

the applicability of internationally recognized approaches such as ABA and TEACCH within local educational settings. The findings demonstrate that a comprehensive approach significantly enhances the social adaptation level of children with autism

Ключевые слова: аутизм, расстройства аутистического спектра (РАС), социальная адаптация, специальные образовательные технологии, визуальные материалы, сотрудничество с родителями, педагогическая поддержка, методика ABA, методика TEACCH

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются эффективные пути социальной адаптации детей с диагнозом аутизм. Социальная интеграция детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) имеет важное значение для их самостоятельности в повседневной жизни, общения со сверстниками и полноценного участия в обществе. В исследовании анализируется эффективность психологико-педагогической поддержки, применения специальных образовательных технологий, использования визуальных материалов, групповых занятий и игровых методов, а также усиления сотрудничества с родителями. Кроме того, изучаются возможности применения международно признанных методик ABA и TEACCH в местных условиях. Результаты показывают, что комплексный подход значительно способствует повышению уровня социальной адаптации детей с аутизмом.

Kirish. So‘nggi yillarda butun dunyo miqyosida autizm spektr buzilishi (ASB) tashxisli bolalar sonining ortib borishi masalasi nafaqat tibbiy, balki pedagogik va ijtimoiy muammo sifatida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining ma’lumotlariga ko‘ra, har 100 nafar boladan kamida 1 nafari autizm spektr buzilishiga ega bo‘lib, bu ko‘rsatkich so‘nggi o‘n yilliklarda izchil ortib bormoqda. Autizm tashxisli bolalarning o‘ziga xos

rivojlanish xususiyatlari, jumladan, muloqotdagi qiyinchiliklar, ijtimoiy vaziyatlarni tushunishdagi cheklanganlik va stereotipik xatti-harakatlar ularning jamiyatga integratsiyasini murakkablashtiradi. O‘zbekiston sharoitida ham autizmli bolalarning ijtimoiylashuvi va ta’lim-tarbiya jarayoniga qo‘shilishi alohida e’tiborni talab qilmoqda. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Hech kim e’tibordan chetda qolmasin” tamoyili doirasida maxsus ta’lim muassasalari faoliyatini rivojlantirish, inklyuziv ta’lim tizimini kengaytirish hamda nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun teng imkoniyatlar yaratish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish bo‘yicha samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqish ham ilmiy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, autizmli bolalarning ijtimoiylashuvi ularning shaxsiy rivojlanishi, psixologik barqarorligi va jamiyatda faol fuqarolik mavqeini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bu jarayonda faqat maxsus pedagoglar emas, balki psixolog, logoped, shifokor va ota-onalarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajribada keng qo‘llaniladigan ABA (Applied Behavior Analysis), TEACCH, sensor integratsiya kabi metodikalarni mahalliy sharoitda moslashtirish ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning samarali yo‘llarini aniqlash, metodik tavsiyalar ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zaruriyatidan kelib chiqib olib borildi. Tadqiqotning nazariy va amaliy natijalari ijtimoiy pedagogika, maxsus pedagogika hamda inklyuziv ta’lim tizimi rivojiga hissa qo‘shishi kutilmoqda. Hozirgi davrda jamiyatning ijtimoiy hayoti va ta’lim tizimida inklyuzivlik g‘oyasining ustuvorligi ortib bormoqda. Ayniqsa, autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish masalasi nafaqat tibbiy va pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Materiallar va usullar. Ushbu tadqiqotda autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirishning samarali yo‘llarini aniqlash va amaliyotga joriy etish maqsadida nazariy hamda amaliy izlanishlar olib borildi. Tadqiqot jarayonida xalqaro tajribalar, xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar tahlil qilinib, mavjud metodikalar solishtirildi va ularning samaradorlik darajasi baholandi. Tadqiqotning amaliy qismi Toshkent shahri va viloyatlaridagi maxsus maktabgacha ta’lim muassasalari hamda umumta’lim maktablarida autizm tashxisli bolalar bilan olib borilgan mashg‘ulotlar asosida tashkil etildi. Umumiy hisobda 20 nafar 4–10 yoshli autizm spektr buzilishiga ega bolalar, ularning ota-onalari va 10 nafar maxsus pedagog hamda psixologlar tadqiqot jarayoniga jalb qilindi.

Eksperimental mashg‘ulotlarda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Kuzatish metodi. Bolalarning turli ijtimoiy vaziyatlarda (o‘yin jarayoni, guruh mashg‘ulotlari, muloqot vaziyatlari) o‘zini tutishi, emotsional reaksiyalari va muloqot faoliyati kuzatildi.

So‘rovnoma va suhbat. Ota-onalar va pedagoglar bilan suhbat o‘tkazilib, autizmli bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi borasidagi qiyinchiliklar va ehtiyojlar aniqlab chiqildi.

Eksperiment. ABA va TEACCH metodikasining elementlari asosida tayyorlangan mashg‘ulotlar o‘tkazilib, ularning natijalari kuzatildi.

Taqqoslash va tahlil. Eksperimental guruhda qo‘llanilgan metodlarning samaradorligi nazorat guruhi bilan solishtirildi. Shuningdek, vizual vositalardan (piktogrammalar, suratli kartochkalar, ijtimoiy hikoyalar) keng foydalanildi. Guruh mashg‘ulotlarida esa o‘yin texnologiyalaridan foydalanish orqali bolalarning ijtimoiy faolligi va muloqot ko‘nikmalari o‘lchandi. Olingan natijalar statistik va sifat tahlili usullari yordamida qayta ishlanib, ijtimoiylashuv darajasi, mustaqil faoliyat ko‘rsatish qobiliyati hamda kommunikativ rivojlanish o‘zgarishlari baholandi.

Tadqiqot muhokamasi Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayoni individual yondashuv va kompleks metodlarni talab etadi. Tadqiqot davomida ABA va TEACCH metodikasining elementlari qo‘llanilgan mashg‘ulotlarda bolalarning ijtimoiy faolligi va kommunikativ qobiliyatlarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Masalan, ABA asosida tashkil etilgan mukofotlash va rag‘batlantirish tizimi bolalarda ijobiy xatti-harakatlarni shakllantirishga yordam berdi, TEACCH metodikasi esa vizual materiallar orqali mustaqil faoliyatni yo‘lga qo‘yishda samarali bo‘ldi. Kuzatish natijalariga ko‘ra, tajriba guruhidagi bolalarning 65 foizida ijtimoiy muloqotga qiziqish ortgani, 50 foizida esa guruh mashg‘ulotlarida faol ishtirok etish darajasi oshgani aniqlandi. Nazorat guruhida esa bunday o‘zgarishlar kamroq ko‘zga tashlandi. Bu esa amaliyotda qo‘llangan metodlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Ota-onalar bilan o‘tkazilgan suhbatlar shuni ko‘rsatdiki, bolalarni ijtimoiylashtirishda oilaning faol ishtiroki muhim omil hisoblanadi. Ota-onalar pedagogik treninglarda qatnashganidan keyin bolalarning uy sharoitidagi ijtimoiylashuv darajasi ham yaxshilangani qayd etildi. Shu bilan birga, oilaviy qo‘llab-quvvatlash bolaning emotsional barqarorligini mustahkamlashda katta ahamiyat kasb etdi. Guruh mashg‘ulotlari jarayonida o‘yin texnologiyalari, ayniqsa rolli o‘yinlar bolalarning ijtimoiy vaziyatlarni tezroq o‘zlashtirishiga yordam berdi. Masalan, “do‘kon”, “mehmon kutish” kabi o‘yinlarda ishtirok etish orqali bolalar oddiy ijtimoiy muloqot shakllarini amaliyotda qo‘llay oldilar.

1-jadval. Eksperimental va nazorat guruhlarida bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalari o‘zgarishi (%)

Ko‘rsatkichlar	Boshlang‘ich holat (Eksperimental guruh)	Yakuniy holat (Eksperimental guruh)	Boshlang‘ich holat (Nazorat guruhi)	Yakuniy holat (Nazorat guruhi)
Guruh mashg‘ulotlarida ishtirok	20 %	70 %	25 %	35 %
Muloqotga qiziqish	30 %	65 %	28 %	40 %
Mustaqil topshiriq bajarish	15 %	55 %	18 %	32 %
Emotsional barqarorlik	25 %	60 %	27 %	38 %

2-jadval. Ota-onalar fikrlari tahlili (so‘rovnoma asosida, %)

Savollar	“Ha” javobi (Eksperimental guruh)	“Ha” javobi (Nazorat guruhi)
Bolaning ijtimoiylashuv darajasi yaxshilangani sezildi	80 %	35 %
Uy sharoitida muloqot faoliyati ortgani kuzatildi	75 %	40 %
Mustaqil xatti-harakatlarda o‘sish kuzatildi	70 %	30 %
O‘yin faoliyatida faollik oshgani kuzatildi	85 %	45 %

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, tajriba davomida qo‘llanilgan metodlar (ABA, TEACCH, vizual vositalar, o‘yin texnologiyalari va ota-onalar bilan hamkorlik) autizm tashxisli bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, autizm tashxisli bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish jarayoni tizimli va bosqichma-bosqich yondashuvni talab etadi. Tadqiqot davomida qo‘llangan metodikalar — ABA terapiyasi, TEACCH dasturi, vizual vositalar hamda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish bolalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda sezilarli natijalar berdi. Xususan, eksperimental guruh natijalari nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bolalarning muloqotga qiziqishi, guruh mashg‘ulotlarida faol ishtiroki va mustaqil faoliyat ko‘rsatishida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Bundan tashqari, ota-onalar bilan muntazam hamkorlik olib borilishi bolaning oilaviy muhitda ijtimoiylashuvini yanada kuchaytirdi. Ushbu natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqilgan metodik tavsiyalarni amaliyotga tatbiq etish autizm tashxisli bolalarning ijtimoiy hayotga samarali integratsiyasini ta’minlaydi va bu yo‘nalishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). Washington, DC: APA, 2013.

2. Lovaas, O. I. Teaching Individuals with Developmental Delays: Basic Intervention Techniques. Austin, TX: PRO-ED, 2003.

3. Schopler, E., Mesibov, G. B. The TEACCH Approach to Autism Spectrum Disorders. Springer, 1995.

4. Baron-Cohen, S., Bolton, P. Autism: The Facts. Oxford University Press, 2008.

5. Vygotskiy, L. S. Psixologiya razvitiya rebenka. Moskva: Pedagogika, 1991.